
Pszichoanalitikus megjegyzések a bűn problémaköréhez

Psychoanalytic remarks on the problem of sin

Dr. Hárs György Péter Ph.D.
harsgyp@gmail.com

Initially submitted October 05. 2012; accepted for publication December 15, 2012

Abstract:

In this study I review the theories concerning crime of some psychoanalytic thinkers – Freud, Stekel, Szondi and Ferenczi – having different ideas. I point out the differences arising from the fact that they examined other and other aspects of the same theme, but I try to find the common denominator as well which can fit their theories into an unified frame, just because of they were interested in other and other aspects of crime. Besides I think, Freud when writing about Dostoyevsky indeed sketched the portrait of mankind.

Kulcsszavak: bűn, büntudat, lelkiismeret, kriminalitás, örült, szent, Freud, Stekel, Szondi, Ferenczi, Dosztojevszkij

Keywords: crime, sense of guilt, conscience, criminality, insane, saint, Freud, Stekel, Szondi, Ferenczi, Dostoyevsky

---

A bűn, a kriminalitás, a bűnérzet, a büntudat és a lelkiismeret problémája nem csak az etikában, a teológiában, a filozófiában, az irodalomban és a művészetekben, de a pszichoanalitikus gondolkodásban is vissza-visszatér. A bűn problémájához félve nyúl az ember. Mint egy fertőző betegséghez vagy olyan kórhoz, ami bennünk lappang. És ugyanakkor perverz élvezettel is. Kéjvelgünk a bűnben, ha az másoké vagy mindenkié. És lubickolunk benne, ha elhisszük, hogy a mi bűnünk tulajdonképpen mégsem a miénk, mert másoktól kaptuk vagy eredendően belénk plántálódott.

Vékony jégvárta feszül bűn és erény között. Ha akarjuk, ha nem, ott korcsolyázunk rajta, s lábunk alatt, ami fölül tart, miközben azt az erény súlya nyomja is lefelé, ha megroppan és beszakad, máris nyakig merültünk alá.

Noha pszichoanalitikus kontextusban a bűnről általában elsősorban Freud, azután rajta keresztül Dosztojevszkij – főként a *Karamazov testvérek* és a *Bűn és bűnhődés* – jut eszünkbe, most mégis egy másik szerzőt idézek megfontolásra ajánlva: „... minden kisfiú azt képzei, hogy ő találta ki a bűnt. Az erényt, úgy érezzük, megtanuljuk; mások mesélnek róla nekünk. De a bűnt egyedül rajzoljuk meg magunknak, a saját elképzelésünk szerint.”¹

Steinbeck itt tömören három dolgot állít: (1) Hogy gyermekként úgy hisszük/hihetjük – azt hitetik el velünk –, mi és csak mi vagyunk bűnösök. Ebben az értelemben a bűn egyedi találmány, így valami olyas, amire még büszkék is lehetünk. (2) Hogy az erény tanult – tehát

---

¹ Steinbeck: 1958, 299.

nem velünk született – dolog, amit áthagyományoz ránk környezetünk. (3) Hogy a bűnről való elképzeléseinkhez nincs biztos külső támasz, egyenként kell megalkotnunk – ha szükségét érezzük – hozzá a tradíciót. Éspedig szükségét érezzük, ha nem szeretnénk egyedül bűnösök lenni, és/vagy, ha meg szeretnénk érteni bűnösségünk okait.

A gyermeki képzelet, akárcsak a felnőtt, hétköznapi, vagy tudományos, vagy teológiai gondolkodás, többféle stratégiát dolgozott ki a személyes bűnösség felmentésére, s ezzel összefüggésben a „főbűn”, az „eredendő bűn”, az emberi bűn ősiségének igazolására. Ezek a személyes és olykor az egész emberiséget érintő felmentések, nézetem szerint, öt témakörbe sorolhatóak. Ezek a racionalizálások mind egy-egy mitológémához, vagy, ami a pszichoanalízis és témánk metszéspontjának szempontjából ugyanaz, egy-egy öröklött vagy archetipális mátrixhoz kötődnek.

A bűn fogalma a szakralitás szférájából származik. A bűn fogalma ugyanakkor a szexualitás szférájából is származik. A bűn és fogalma tehát a szakralitás és a szexualitás mátrixában fog meg. Áruklódó ez a fölvetés: a mátrix anyai vagy női princípium, míg a bűn – elkövetése, értelmezése és megítélése is – hagyományosan az apai princípium jellegét hordozza.

Az öt személyes és közösségi mitológéma pedig a következő: (1) a bűnbeesés mitológémája, (2) az apagyilkosság mitológémája, (3) az incestus mitológémája, (4) a testvérgyilkosság mitológémája és (5) eredendő bűnösségünkről a gnoszticizmus és a predestináció tanításai.

Ebből a mátrixból születhetett meg az a képzet, hogy bizonyos kultúrákban és/vagy szubkultúrákban a bűnözőt azonosítják a szenttel, másutt az örülttel, megint másutt az örültet a szenttel.

Ha továbblépünk, láthatjuk, hogy e képzetek mögött alapvetően a szándékética és a következményetika különbségei állnak. Így a pszichoanalitikus hozzájárulás értékelése szempontjából is figyelembe kell, hogy vegyük tehát legalább a következőket: (1) Mi a bűn tárgya? (2) Ki a bűn elkövetője? (3) Ki a bűn áldozata? (4) Mi a bűn motivációja? (5) Mit nevezünk bűnnek? (6) Mi a bűn következménye? (7) Hogy viszonyul mindehhez a bűnhődés, a lelkiismeret és a büntudat?

Ezen kérdések mentén fogom megvizsgálni a korai pszichoanalízis négy, mára klasszikusnak számító szerzőjénél a problémakört, négy olyan markánsan elkülönülő gondolkodónál, akik egymásnak is gyakran ellentmondanak.

Kiindulópontom az alapító atya, Freud fölfogása. Három tanulmányát érintem itt: a *Totem és tabu*, a *Rossz közérzet a kultúrában* és a *Dosztojevszkij és az apagyilkosság* címűeket.

A pszichoanalízis ezen klasszikus megfogalmazásai mellett, ezekkel összevetve, megvizsgálom az egyik korai szakadár, Wilhelm Stekel és követői elképzelését bűnről, bűnözésről és a kriminális ösztönről.

Harmadik lépésben Szondi Lipót *Sorsanalízis és önvallomás* című írásának a hivatkozott Freud művekre reflektáló részeit ismertetem, fölhasználva a Káinról vallott nézeteit is.

Végül Freud legközelebbi barátjának és tanítványának, Ferenczi Sándornak a pszichoanalízis és a kriminológia viszonyáról vallott korai nézeteit vizsgálom, majd a *Klinikai Naplójában* a bűn témakörében leírtakat foglalom össze.

Tudatában annak, hogy válogatásom a szakirodalomból véletlenszerű, megpróbálok javasolni a fentiek alapján egy olyan értelmezési kontextust, amelyben mind a négy, egymástól látszólag eltérő nézet a helyére kerül. Nem látok köztük föloldhatatlan ellentmondásokat, ha két szempontrendszer alkalmazunk értelmezésükhöz: (1) a bűnös, a

szent és az örült ember megítélését és – leegyszerűsítve – (2) a bűn okainak, a bűn minéműségének és a bűn következményeinek tárgyalását. De, hozzáteszem, a pszichoanalízis – nagyon helyesen – soha nem vállalkozott a bűn fogalmának definiálására, elfogadta az adott kor adott társadalmának normáit, talán tudattalanul fölismerve azt, hogy amit bűnnek tartunk, az kultúrafüggő, térben és időben is. Azonban ez a megállapítás, mint ezt látni fogjuk, a „főbűnök” vonatkozásában csak korlátozottan érvényes.

Freud először a *Totem és tabu*ban tárgyalja részletesen a bűn problémáját, és számára természetes módon az Ödipusz-konfliktus fogalmából indul ki. Ebből vezeti le az incestus és az apagyilkosság tabuját. A *Totem és tabu* kísérlet az ontogenezisben megfigyelt törvényszerűségek átültetésére a filogenezisre s egyben az előbbieket filogenetikus magyarázatára. A Dosztojevszkij tanulmány több ponton is hivatkozik az itt leírtakra, mintegy egyetlen eseten illusztrálva az elméletet. „Az apagyilkosság, ismert felfogás szerint, az emberiség és az egyén fő- és ősi bűne. Mindenesetre a büntudat fő forrása, bár nem tudjuk, vajon az egyetlen-e, hiszen a vizsgálatok még nem tudták a bűn- és bűnhődésgény eredetének lelki vonatkozásait kideríteni. Nem kell azonban egyetlen forrásnak lennie.”² Új elemként merül viszont föl a bűnre való – „destrukciós” – hajlam kérdése, s az, hogy egyesek miért, mások miért nem válnak bűnözővé. Ez a hajlam azonban itt még az ösztönökhöz való viszonyában nem kellőképpen definiált. „[...] Dosztojevszkij nagyon is erős destrukciós hajlama, amely őt könnyen bűnözővé tehetné volna, az életben főképp saját személye ellen (befelé, és nem kifelé) irányult, és így mazochizmusként vagy büntudatként jutott kifejezésre. Személyiségjegyei is sok szadista vonást hordoznak, amelyek ingerelhetőségében, kínzó szenvedélyeiben, intoleranciájában nyilvánulnak meg – akár szeretett személyek ellen is, továbbá oly módon is, hogy ahogyan szerzőként az olvasót kezeli. Apró dolgokban szadista kifelé, nagyobbakban szadista befelé: tehát mazochista, azaz a legmelegebbszívűbb, legjóindulatúbb, legsegítőkészebb ember.”³

Az idézett rész irodalompszichológiailag is figyelemreméltó, ennek méltatásától azonban most eltekintek. Számunkra itt és most lényegesebb, hogy Dosztojevszkij összetett és ambivalens személyiségének megértése elvezeti Freudot az altruizmus problémájának és eredetének elemzéséhez. Éppen ez lesz a *Rossz közérzet a kultúrában* című esszé egyik központi témája.⁴

Freud itt azt állítja, hogy „az agresszív hajlam az ember eredeti önálló ösztönös adottsága”⁵, s ez az a kiindulópont, ahonnan lelki fejlődésének menetét és törvényszerűségeit, köztük a lelkiismeret létrejöttét is levezeti. Freud szerint a lelkiismeretnek a következő három fontos jellemzője van: az introjiciált agresszióból táplálkozik, a felettes én funkciója és a büntudathoz köthető.⁶ Az agresszió a *Rossz közérzet a kultúrában* utolsó fejezetében azonban már bevallottan munkahipotézissé válik. „Meg vagyok győződve, hogy számos folyamatot egyszerűbben és áttekinthetőbben ábrázolhatnánk, ha a pszichoanalízisnek a bűn érzésének a levezetésére alkalmazott ötletét az agresszív ösztönökre korlátozzuk.”⁷

² Freud: 2001, 291.

³ Freud: 2001, 286-287.

⁴ A mű etikai vonatkozásainak részletesebb kifejtéséhez ld. Hárs 2003. A Freud és Stekel kapcsán kifejtetteknél az itteni gondolatmenetemre is támaszkodom.

⁵ Freud: 1982, 382.

⁶ Úgy vélem, mind a három állítás megkérdőjelezhető – s ezt részben már maga Freud is megteszi. Bővebben ld. Hárs 2007.

⁷ Freud: 1982, 399.

Freud a lelkiismeret geneziséről a következőket mondja: „Az agresszió introjiciálódik, bensőségessé válik, voltaképpen azonban oda jut vissza, ahonnan jött, tehát a saját én ellen fordul. Ott az én egyik része veszi át, mely mint felettes én áll szemben a többivel és most mint 'lelkiismeret' az énnel szemben ugyanazt a szigorú agressziós készséget fejt ki, melyet az én szívesen más idegen individuumokon elégített volna ki.”⁸ A lelkiismeretnek Freud két fejlődési fokát különíti el: az első, a kisgyermek „rossz lelkiismerete”, amely tulajdonképpen „szociális szorongás”. A második szint a tulajdonképpeni lelkiismeret. „Csak akkor következik be nagy változás, ha a tekintély a felettes én létesítésével bensőségesebbé válik. Ezzel a lelkiismereti jelenségek új fokozatra emelkednek, alapjában véve csak ekkor beszélhetünk lelkiismeretről és bűntudatról.”⁹ A lelkiismeret második forrása az agresszióval szemben, amin elindulhatunk, éppen a szeretet. A szeretet akkor merül fel Freudnál, amikor megpróbálja egymáshoz való viszonyukat is tisztázva a helyére tenni a felettes én, a lelkiismeret, a bűnértézés, a bűntudat, a bűnhődési vágy és a bűnbánat fogalmait. Egy másik írásában, a vallásról szólván, Freud odáig megy, hogy egyenesen azonosítja a felettes ént a lelkiismerettel: „A szülők parancsai és tilalmai erkölcsi lelkiismeret alakjában élnek [a gyermekben] tovább”.¹⁰ Végül kijelenti: „a (ránk kívülről kiszabott) ösztönlemondás hozza létre a lelkiismeretet, mely azután további ösztönlemondást követel”.¹¹ A freudi lelkiismeret tehát agresszióból származik, maga is agresszív, bűn elkövetése vagy bűnös szándék esetén lép működésbe, s olyasvalami, ami lemondásokra kényszeríti az embert.¹² Freudnál a bűn oka, akárcsak az altruizmusé az emberi agresszió, a lelkiismeret pedig egyértelműen a bűnből vagy bűnös gondolatból származik.

Ha Freud eredendően agresszív lénynek látja az embert, még nagyobb hangsúlyt kap ez tétel Wilhelm Stekelnél. „A szexuális konfliktusok mellett – Stekel elméletében – döntő jelentőségű szerep jut a társadalomellenes tendenciáknak. Igen sok ember parapatíájában egyedül a kriminális törekvések miatt keletkezett konfliktus szerepel.”¹³ A kriminalitásról vallott fölfogás, miszerint az nem az „ösztönorsókból” magyarázható, hanem maga is önálló ösztön, kihívást jelentett Freud agresszió- és sadizmus elméletének. Stekel szerint a kriminalitás, amely nem tisztán pszichológiai, hanem „szociáletikai” jelenség, a mindenhatósági érzés (Ferenczi), a bekebelezési vágy, az agresszió és a hatalmi törekvés (Adler) összegződése vagy összejátszása. Az újszülött – ebben a fölfogásban – nem csupán pánerotikus, de egyetemesen kriminális és agresszív is. A felnőttkori bosszúfantáziákat részben a túl szigorú nevelés, a gyermekkel szembeni testi és lelki agresszió miatt szublimálódni nem képes kriminális ösztön gerjeszti. Stekel eredeti megoldással szolgál a kriminális ösztönnek a lelki betegségekben betöltött szerepére is. Az epilepsziáról például azt gondolja, hogy a szexuális élvezet helyettesítése mellett a kriminális ösztön kiélését is lehetővé teszi, s maga a betegség az önvédelem és a közösség védelmének biztosítását szolgálja az antiszociális tendenciákkal szemben. Az epilepsziás tünetekben – s hozzáteszem, ezen elmélet és saját tapasztalataim szerint számos hisztériás jellegű tünet és megbetegedés, így például az anorexia mögött is – a büntetéstől való félelem, a bűnhődési vágy és a büntetés lejátszása jelenik meg; helyettesítik a büntetést és a bűnhődés érzetét. A stekelisták azt

⁸ Freud: 1982, 384-385.

⁹ Freud: 1982, 386.

¹⁰ Freud: 1993, 30.

¹¹ Freud: 1982, 389.

¹² Ezt a bűnhöz genetikusan kapcsolódó lelkiismeretet nevezem én a lelkiismeret túl szűk fogalmának. ld. Hárs 2007.

¹³ Feldmann, 1930, 14.

mondják, hogy a „beteg” olyan bűnöző, akinek nincs bátorsága ahhoz, hogy kiélje vágyait. Ferenczi, mint ezt a későbbiekben kifejtem, bűnözőről és „egészséges” emberről beszél, s az előbbin egy képesség hiányát kéri számon. A bűnöző, a kijelentés immanens tartalma szerint, tehát beteg, de nem tudjuk, miben különbözik – pszichológiailag – a többi betegről. Stekelista felfogásban viszont a határvonal nem „beteg” és „egészséges” között, hanem beteg és bűnöző között húzódik. Ők nem képességről, hanem „bátorságról” beszélnek, s ennek hiánya okozhatja a megbetegedést.

Freud elkülönöződött volt munkatársa emellett azonban az elfojtott erkölcsiség és az elfojtott vallásosság jelenségeire is föl hívja a figyelmet.¹⁴ Ha elfogadjuk, hogy azt fojtjuk el, ami számunkra kellemetlen, úgy el kell fogadnunk – és a klinikai tapasztalat ezt bizonyítja –, hogy lehetnek a tudat számára kellemetlenek és elfogadhatatlanok, azaz az énnel összeegyeztethetetlenek a hagyományosan pozitívnak ítélt értékek is. Stekelnél, Freuddal ellentétben nem a felettes én, hanem az ösztönén az, ami tiltakozik a kellemetlen tartalmak ellen, a konfliktus én és ösztönén között áll fenn. Ugyanakkor Stekel az ösztönénben katagóg és anagóg tendenciákat különít el, az előzőekhez tartoznának az ösztöntörekvések, az utóbbiakhoz a moralitás. Oskar Pfister zürichi lelkész és pszichoanalitikus pedig egyenesen elfojtott jóságról beszél. Míg Stekel - mint utaltam rá - Freudhoz hasonlóan és talán még nála is pesszimiztikusabban, az embert eredendően agresszív és egoista lénynek tartja, s ez indokolja is a természetellenes készletek elfojtását, addig Pfister eredendően jó embert feltételez. Ami kettejükben mégis közös, az a pozitív értékek hozzákapcsolása az ösztönénhez. Mintha azt a lyukat próbálnák mindketten betömni, amit Freud maga a *Rossz közérzet a kultúrában* lapjain otthagyt. Freud ugyanis az utolsó oldalak egyikén bevezet és rögtön el is hagy egy új problémakört: „az individuális fejlődés úgy mutatkozik, mint két törekvés interferenciájának az eredője, a boldogság utáni törekvésének, melyet mi szokásosan 'egoisztikusnak' és a többiekkel a közösségben való egyesülés törekvésének, melyet 'altruisztikusnak' nevezünk.”¹⁵ Freudnak mindamelllett, az altruizmus elismerése ellenére sem jut eszébe, hogy a lelkiismeretet ne az egoizmusból vezesse le.

Új szempont volt tehát az etiológiában, hogy nemcsak a „rossz”, hanem a „jó” is lehet kórokozó. „Stekel figyelmeztet arra, hogy látszólag amorális és vallástalan emberek álmaiban speciális vallási szimbólumok vannak, és éppen ezeknél a betegeknek a rejtett vallásosságnak igen nagy szerepe van a betegség keletkezésében.”¹⁶ Az már csak hab a tortán, hogy élete vége felé Ferenczi, a freudi iskola talán legeredetibb gondolkodója, hasonló következtetésre jut. „'Elfojtott jóság': ezt az analízis tagadta – vagy csak egy magasabb régióban ismerte el. (Pfister!)”¹⁷

A jó és a rossz problémájára egészen másfajta választ adott Szondi Lipót. Míg Freudnál a beteggel szemben az egészséges, Stekelnél pedig a bűnöző állt, Szondinál a szent. Önéletrajzában¹⁸ elmeséli, hogyan jutott erre a gondolatra. Freudtól függetlenül a kiindulópont nála is Dosztojevszkij. „A választás problémája röviddel az érettségi után (1911) merült fel bennem tudatosan. Szenvedélyesen olvastam Dosztojevszkij műveit, és a Bűn és bűnhődés, illetve a Karamazov testvérek című regények olvasása közben kérdeztem meg magamtól először: Miért választott Dosztojevszkij előszeretettel gyilkosokat és szenteket regényei hőseiül? Szerencsére ekkor még nem olvashattam Freud 'Dosztojevszkij és az

¹⁴ Vö. Hárs: 2003.

¹⁵ Freud: 1982, 400-401.

¹⁶ Gartner, 1949, 53.

¹⁷ Ferenczi, 1996. 160.

¹⁸ Szondi, 1996.

apagyilkosság' című munkáját, mivel az csak 1928 őszén jelent meg [...]. Így dolgoztam ki egy fiatalember merészségével saját teóriámat, mely akkoriban valahogy így hangzott: Dosztojevszkij azért tudta a gyilkosok és szentek (Zoszima sztarec) lelkivilágát ábrázolni, mert a gyilkost és a szentet is magában hordozta rejtett családi örökségében."¹⁹ Dosztojevszkij összetett lelkivilága Freud szerint is magában foglalja e kettőt is, azonban az ambivalenciára, mint láttuk, Freud egészen másfajta magyarázatot adott.

Szondi, hogy a családi örökséget igazolja, később a dosztojevszkiji családtörténet felé fordult. „Ifjúkori ötletemet Dosztojevszkij hősválasztásának vonatkozásában sok évvel később Henri Troyat, az orosz—francia életrajzíró erősítette meg. Troyat szerint a Dosztojevszkijek neve a XVI. században tűnt fel először a litván krónikákban. '1506. október 6-án Pinszk fejedelme Danyil Ivanovics Irtisevicnek több falvat adományozott, köztük Dosztojevót. A bojár ivadékaik fölvetették a Dosztojevszkij nevet. Bizonyos Fjodor Dosztojevszkij a híres Kurbinszkij herceg bizalmasa volt, kinek történetét az orosz költészet is megörökítette, s aki Rettenetes Iván cár haragja elől Litvániába menekült, ahonnan gyűlölettel és méltósággal telt csodálatos leveleket küldött barátjának. Ugyanazon korban bizonyos Rafael Ivanovics Dosztojevszkijt csalással és közpénzek saját céljaira való fordításával vádoltak. Más Dosztojevszkijek bírák, papok, kapitányok. Akindij Dosztojevszkij szent hírében állott a kijevi kolostorban. Sztjepan Dosztojevszkij 1624-ben megszökött török fogságból és a Lvovi madonnák ikonja elé ezüstláncokat akasztott. Egy Sasnij Dosztojevszkij és fia 1634-ben részt vett egy katona sztarosza meggyilkolásában. Filipp Dosztojevszkij 1649-ben szomszédainak földje ellen intézett véres támadásokért és szervezett rablásokért felel. Tolvajok, gyilkosok, tanácsurak, látnokok, pereskedők — ez a családfa, amelyen a jó és a rossz párosul nemzedékek nászágyán keresztül, mintegy előképe Dosztojevszkijnek. A század közepe táján a családnak egy ága gyökeret vert Ukrajnában, konokul ellenállt a lengyel katolikus hatásnak, és tagjai többnyire az ortodox papság soraiban foglaltak helyet. [...] Az író nagyapja pap lett, miként elei, és eszébe sem jutott, hogy fiának képzeletét más hivatás csábíthatja. Nagy botrány volt, amikor a tizenöt éves ifjú ember, Mihail Andrejevics kijelentette, hogy orvos akar lenni. Anyjának titkos támogatásával elhagyta a családi házat és Moszkvába ment. [...] 1819-ben Mihail Andrejevics feleségül vette Marija Fjodorovna Nyecsajevát, egy üzletember lányát [...].’ Ebből a házasságból származik az író.”²⁰

Szondi később teóriájának megerősítését látta Balzac családtörténete kapcsán, egy saját élménye elemzése kapcsán és analitikus praxisában is. Arra a következtetésre jutott, hogy az emberi természet alapvetően kettős: látens harc folyik a „bennünk lévő Káin és Ábel között”, ennek kimenetelén múlnak az ember „Káin- és Ábel-sorslehetőségei”. Ezen a belátásán alapul a *Káin, a törvényszegő* és *Mózes, a törvényalkotó* című műve. Két embertípust mutat be itt, amelyekben viszont mégiscsak találhatunk egy közös pontot. „A *Káin-ember* a sorsanalízisben a törvényszegő sorsát testesíti meg. A *Mózes-ember* viszont annak az embernek a sorsát jelképezi, aki mulasztásait szigorú törvényekkel igyekszik jóvátenni. Az emberek mindkét fajtája [...] a gyilkos hajlam azonos sorsát hordozza.”²¹ A sorsválasztás az, ami őket megkülönbözteti. A választást éppen az teszi lehetővé, hogy mindkét sorslehetőség az emberrel veleszületett. „A Jó és a Gonosz, a szentség és a tisztátalanság nem egymást kölcsönösen kizáró, ellentmondó, hanem kiegészítő,

¹⁹ Szondi, 1996, 6. – kiemelés az eredetiben

²⁰ Szondi: 1996, 7.

²¹ Szondi: 1987, 43.

komplementer ellentétek. [...] Minden 'Káin'-ban van valami 'mózesi' és minden 'Mózes'-ben valami káini lakozik."²²

Ez azt jelenti, hogy a bűn és következményei egyaránt választottak – tudattalanul vagy tudatosan –, de a bűnre való hajlam humánspecifikus és általános érvényű.

Ferenczi, Szondival szemben a bűnre való hajlamot és a bűnelkövetést nem a genetikával magyarázza, nem is az ödipális helyzettel, vagy a velünk született agresszióval, mint Freud, s nem a kriminális ösztönnel, mint Stekel. A *Pszichoanalízis és a kriminalitás* című, 1919-es írásában ez áll: „Arra a híres kérdésre, vajon a bűnözési hajlam veleszületett-e, vagy nem, már most is azt válaszolhatjuk, hogy nem a bűnözési hajlam maga, hanem valószínűleg egy vagy más ösztön szokatlan erőssége teszi a konstitucionális alapot, amely aztán a társadalmi rendhez való alkalmazkodást megnehezíti, s az ily ösztönök megnyilvánulását megakadályozni vagy tompítani akaró szociális környezettel való összeütközésre, bűnözésre hajt.”²³ Ferenczi szociális érzékenységét jelzi, hogy a bűn jelenségkörét az ösztönkésztetések és a társadalom kettős hatásának tulajdonítja. Ebben elgondolása hasonlít Stekelére, aki „szociáletikai” szempontokról is beszélt. Viszont Ferenczi azt is írja, hogy „a bűnöző hajlam általában fejlődésbeli megakadás, vagy ősi fokokra való visszaesés megnyilvánulása.”²⁴ Ebben az írásában még nem ad kielégítő magyarázatot arra, hogy mi is okozza azt a fajta regressziót vagy fixációt, ami ilyen következményekkel jár, de magyarázata mindenesetre határozott elmozdulás a korábban ismertetett álláspontoktól. És fölsejlenek azok a megoldási javaslatok, amelyeket majd bő egy évtizeddel később *Klinikai Napló*jában fejt ki. „Megtörténhetik tehát, hogy egy normális hajlandósággal született gyermek korán bűnöző irányba terelődik, 'rossz gyerek' lesz, és mindenkire a született gonosztevő benyomását teszi, pedig a valóságban egész életén keresztül ún. *isméltési kényszer* hatása alatt cselekszik, azaz kényszerűen, az élet legkülönbözőbb körülményei között előidézi újra meg újra azokat a traumatikus élményeket, melyek egykor 'bűnbe' kergették. A pszichoanalízis a régi konfliktus felújításával és kedvezőbb megoldásával az isméltési kényszernek olykor sikeresen véget vet, s a betegnek nemcsak tüneteit, hanem jellemét is meggyógyítja. Ez a tény feljogosít rá, hogy némi reménységgel tekintsünk a kriminálterápia jövő fejlődése elé, különösen az eddig gyógyíthatatlanoknak tartott visszaeső bűnözőket illetően is.”²⁵ A traumatizáció, mint a bűnözési hajlam kiváltója, meglehetősen egyedi és új elgondolás. Ferenczi szerint, ahogyan a bűnözővé válás, úgy az erkölcsösség sem velünk született, hanem ösztöneink és a társadalom összjátékának köszönhető. E két erő egymásra kifejtett kölcsönös hatása dönti el, hogy mivé fogunk válni: bűnözővé vagy erkölcsös emberré. Érdekes módon Ferenczi az utóbbi lehetőséget az „agresszorral való azonosulás”-sal magyarázza: „az erkölcsiség nem kész szerkezet módjára kapcsolódik bele lelki életünk gépezetébe, hanem maga is csak a saját ösztönrezduléseink ellen támadt visszahatásként jelentkezik. Más szóval, a pszichoanalízis ama jámboroknak ad igazat, akik azt mondják, hogy mindnyájan szegény bűnösök vagyunk. A különbség köztünk és a gonosztevő közt csak az, hogy az utóbbiban [...] nincs meg a képesség, hogy önző indulatait megfékezze. Minél erősebb valakiben az ösztönök követelése, annál szigorúbbnak kell erkölcsiségének lenni, hogy azzal sikeresen elbánni tudjon; s érthető, ha az éles önmegfigyelés és önfegyelem néha túlzott önbüntető hajlandósággá fajul.

A másokkal szemben való túlságos gyanakodás, bűnös cselekvések passzionátus

²² Szondi: 1987, 46-47.

²³ Ferenczi: 1982, 370.

²⁴ Ferenczi: 1982, 368.

²⁵ Ferenczi: 1982, 371. – kiemelés az eredetiben.

kutatása végeredményben szintén úgy magyarázható, mint az ember saját ösztönei elleni védekezés és a kísérő rossz példa eltávolításának óhaja. [...] Az előbbi mondást, hogy mindnyájan szegény bűnösök vagyunk, bizvást kiegészíthetjük tehát Freud ama másik megállapításával, hogy a tudattalanban sokszor erkölcsösebbek is vagyunk, mint hisszük.”²⁶ Ugyanez az azonosulás oka lehet azonban a bűnözővé válásnak is. „Ebben az összefüggésben közlöm Freud professzor megállapítását, amellyel a bűnözők egy bizonyos típusát, a 'bűntudatból bűnözők'-et, különválasztotta. Megfigyelte, hogy *bizonyos embereknél a bűntudat van meg előbb, a büntett valami homályos nyugtalanságból ered, hogy a lelkifurdalás kínzó feszültségét, a belső gyötrődést kívülről jövő büntetéssel levezessék és enyhítsék.*”²⁷

Az idézett munka egy másik alapgondolata az egészséges ember, a bűnöző és a neurotikus egymáshoz való viszonyát érinti. „Bűncselekmény elkövetése magában még nem biztos jele az abnormitásnak, hiszen számtalan olyan körülmény fordul elő, amely a legegészségesebb embert is máskor büntetendőnek ítélte, antiszociális tette ragadhatja. A többi esetre vonatkozólag, amelyeket tehát abnormisoknak ismerünk meg, felmerül a kérdés, vajon a bűnözés a neurózis különös fajtája-e, vagy csak a már ismert kórcsoportok különös veszedelmes formája.

A cselekvések bizonyos területét a kriminálpszichológia és a neurózisok tana máris elvitatják egymástól. Az ún. *nemi perverziók* egyrészt törvény üldözte, tiltott cselekvések, minthogy a társadalomnak s egyeseknek biztonságát veszélyeztetik, másrészt alkalomadtán pszichoanalitikus kezelés tárgyát képezik, mint kóresetek.”²⁸

A határ itt tehát – ahogyan már jeleztem –, nem egyszerűen bűnös és erkölcsös vagy bűnös és elmebeteg között húzódik meg: a bűnöző és a beteg ember közötti különbség sokszor és gyakorta önkényes címkézés eredménye, mint ahogyan sokszor az a normális és a beteg, avagy a normális és a bűnöző közötti különbségtétel is.

Más, az analitikus technikát érintő gyakorlati kontextusban jelenik meg a bűn kérdése a *Klinikai Naplóban*. Bár számos korábbi gondolat visszatér, de itt az analizált bűne és az analitikus bűne szorosán összefonódik, és konkrétabb magyarázatot kapunk a bűnelkövetés és a bűntudat genezisére is. Ferenczit itt kevésbé érdekli a bűnöző és az erkölcsös ember közötti distinkció, annál inkább a normális és a beteg, az analitikus és az analizált szétválasztásának elméleti lehetősége vagy lehetetlensége, a „bűnös” meggyógyításának problémái és a társadalom képviselőinek – felnőttek és analitikusok – bűnei a gyermekekkel és a betegekkel szemben. Megjegyzem, Ferenczi itt a bűn fogalmát a kriminalisztikánál vagy a kriminálpszichológiánál sokkal tágabban értelmezi. Optimizmusának és pesszimizmusának egyaránt ez az oka.

Ami az optimizmust illeti: „A 'fiatalkori bűnök', tévedések, miután az ember fölébük kerekedett és analitikusan átdolgozta őket, még bölcsebbé és óvatosabbá is tehetnek mindazoknál, akik nem éltek át ilyen viharokat.”²⁹

Hogy mi vezethet ehhez a változáshoz? A recept az ismétlési kényszer megfordítása, a gyógyító folyamatban az orvosnak kell ismételnie: „az analitikusnak [...] elkerülhetetlen feladata, viselkedhet, ahogy akar, lehet olyan kedves, amilyen csak akar, relaxáltathatja a beteget, ahogyan csak akarja, de eljön az idő, amikor a páciens elleni egykori gyilkosságot saját kezüleg kell megismételnie. De hogy különbséget tegyen az eredeti gyilkosság és e

²⁶ Ferenczi: 1982, 376-377.

²⁷ Ferenczi: 1982, 374. – kiemelés az eredetiben.

²⁸ Ferenczi: 1982, 367. – kiemelés az eredetiben.

²⁹ Ferenczi: 1996, 35.

között, neki nem szabad tagadnia a bűnösségét; az analitikus bűn az, hogy az orvos nem képes az anyai gondoskodás, jóság, önfeláldozás tökéletes nyújtására, és ezáltal az annak idején éppen csak hogy megmenekült gondozásra szorulókat – mivel nem nyújt nekik elegendő segítséget – ismételten kiteszi az egykori veszélynek. Miután hagytuk, hogy a betegek kimerítően elmondják véleményüket rólunk és más gyilkosokról, ők maguk teszik fel a kérdést: hogy én mit válaszolnék erre? Válaszomban nyíltan elismertem, hogy nem voltam eléggé a segítségére, és nem titkoltam el azt, hogy ez mennyire fáj; továbbá megvallottam, hogy mi férfiak – valójában közülünk még a legjobb orvosok is – a gyermek- és betegápolásban ügyetlenek vagyunk; a férfiakat környezetük és a többi fiú gyermekkoruktól kezdve arra neveli: ne mutakozzanak érzelmesnek, mert az nőies és gyermekes. A férfiak még akkor is mogorvák és közömbösek, ha kedvesek akarnak lenni. Mindazonáltal a mi őszinteségünk más, mint a szülők képmutató hallgatása.”³⁰ Ez a bizonyos őszinteség magában foglalja az analitikus bűneinek megvallását is, amelyek közül az érzéketlenség csak az egyik. Ez hozzátartozik a kölcsönös analízis, a „kétgyermek-analízis”³¹ lényegéhez. „A saját ’bűnök’ kölcsönös megvallása – azaz gyermekesen naiv őszinteség a felnőttek fölényessége és magamutogató jósága (képmutatás és fanatizmus) helyett – megnyugtatólag hat mind a gyermekre, mind az analízáltra, úgy érzik, hogy nem ők a rosszak és az örültek, amikor szabadon engedik természetes ösztöneiket, hanem a felnőttek a becstelének és vakok.”³²

Ebből a két idézetből is kitetszik, hogy a bűnözővé válás oka, az a bizonyos traumatizáció, amit az 1919-es írásban még nem részletezett, nem más, mint a környezet közönyössége, érzéketlensége és képmutatása. Ebben kell keresnünk a regresszió vagy fixáció okait. Az agresszorral való azonosulás kétféleképpen is kiválthatja a bűnöző hajlamot. Az első eset a felettes énnel függ össze: „bűntudatosnak érzi magát az ember. (Azonosulás a szeretett tárggyal, s eközben ugyanazon személy megvető gondolatainak és ítéleteinek átvétele: megvetem magam, ugyanúgy, ahogy ő megvetne, ha mindent tudna rólam [...]).”³³ Ezzel még maga Freud is egyetértene, noha nem ismerné föl mögötte a felnőtt bűneit. Mint ahogyan talán egyetértene a következő megjegyzés második felével is. „Eddig csak arról a bűntudatról volt szó, amely a büntetéstől való félelem helyébe lépve, felettes-Én intézményként szembehelyezkedik az Én és az ösztön-Én fennmaradó részével. A megfigyelés amellettszól, hogy akkor is felléphet nyomasztó bűntudat, ha az ember semmit sem vétett önmaga ellen.”³⁴

Amivel viszont bizonyára nem értene egyet, az a téma kibontása, s egyben átvezetés a bűnössé válás másik lehetőségéhez: „az idősebb személyek (felnőttek) részvétet keltő viselkedésükkel bűntudatosra tehetnek egy gyermeket, és gyámoltalanságában tartósan magukhoz köthetik, ez a helyzet azonban tudattalan gyűlöletet, sőt kriminális impulzusokat hívhat elő. Ezeknek az impulzusoknak egy része azután valóban meg is valósulhat [...].”³⁵ A mások bűnének átvétele, a „büntelen bűnösség” és a bűnözővé válás összefüggéseinek Ferenczi itt egy kifejezetten pesszimista változatát fogalmazza meg. „Talán a megzavart Én kínjának csupán a támadó bűntudatának átérzése adja a bűnös jelleget. A tekintélyes személynek a tett elkövetése utáni viselkedése (hallgatás, tagadás, szorongó viselkedés), s hozzá még a gyermek fenyegetése arra jók, hogy a gyermeknek szuggerálják saját bűnössége

³⁰ Ferenczi: 1996, 76.

³¹ Ferenczi: 1996, 79.

³² Ferenczi: 1996, 79-80.

³³ Ferenczi: 1996, 215.

³⁴ Ferenczi: 1996, 194.

³⁵ Ferenczi: 1996, 210.

és bűnrészessége tudatát.”³⁶ Röviden: az a bizonyos „főbűn” Ferenczinél nem más, mint a szeretetlenség és az értetlenség, ami személyiségfejlődésünket végzetesen befolyásolhatja. Válhatunk tőle örültté vagy szentté, de bűnözővé is, mint ahogyan elindíthat bennünket a „menekülés a progresszióba” folyamatában.

Befejezésül visszatérnék Freudhoz és Steinbeckhez. Freud azt írja: „Dosztojevszkij gazdag személyiségén belül négy arcot különböztethetünk meg: a költőt, a neurotikust, a moralistát és a bűnözőt.”³⁷ Azt hiszem Freud ezzel az emberiség „személyiségének” képét sűriti egyetlen ellentmondásos személyiségbe. Valószínűleg mindannyiunkban ott szunnyad az örült, a szent, a bűnöző és a morálisan szublimáló alkotó/értelmező. Ha hiszünk Szondinak, létezik tudatos választás. Steinbeck viszont így kommentálja a Káin-történetet: „De mért érezzük magunkat jobban ettől a történettől? – Mert tőle származunk! Mert ez a mi ősapánk! [...] A mi bűnünk egy része származásunk rovására megy. Végére is mit tehattunk, mit lehet tőlünk várni? Apánk gyermekei vagyunk. Vagyis, nem mi kezdtük.”³⁸ Hozzáteszem, úgy tűnik, sajnos, nem is mi fogjuk befejezni.

---

³⁶ Ferenczi: 1996, 196.

³⁷ Freud: 2001, 285.

³⁸ Steinbeck: 1958, 299.

Irodalom:

- FELDMANN Sándor (1930): *A férfi ösztönelete*. Mai Henrik és Fia Könyvkiadó, Bp., 1930.
- FERENCZI Sándor (1982): *A pszichoanalízis és a kriminalitás*. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból*. Magvető, Bp., 1982., 360-384.
- FERENCZI Sándor (1996): *Klinikai napló 1932*. Filum, Bp., 1996.
- FREUD, Sigmund (2001): *Dosztojevszkij és az apagyilkosság*. In: *Sigmund Freud Művei IX. Művészeti írások*. Filum, Bp., 2001., 283-303.
- FREUD, Sigmund (1995): *Totem és tabu. Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások*. Cserépfalvi, Bp., 1995. 23-157.
- FREUD, Sigmund (1982): *Rossz közérzet a kultúrában*. In: *Esszék*. Gondolat, Bp., 1982, 327-405.
- GARTNER Pál (1949): *Lélektan és kórlélektan mélypszichológiai megvilágításban*. Novák Rudolf és Társa, Bp., 1949.
- HÁRS György Péter (2003): *Mese az elfojtott erkölcsiségről és a kriminalitásról*. In: *Iskolakultúra*, 2003/11, 113-123.
- HÁRS György Péter (2007): *A lelkiismeretről. A lelkiismeret pszichoanalitikus fogalmának revíziója*. In: *Műhely*, 2007/3, 62-71.
- STEINBECK, John: *Édentől keletre*. Európa, Bp., 1958.
- SZONDI Lipót (1996): *Sorsanalízis és önvallomás*. In: *Szondi Lipót és Ferenczi Sándor munkássága. Thalassa* 1996/2, 5-38.
- SZONDI Lipót (1987): *Káin, a törvényszegő és Mózes, a törvényalkotó*. Gondolat, Bp., 1987.